

TÜRK SAĞLIK SİSTEMİ

TARİHSEL SÜREÇ - HİZMET SUNUMU -
UYGULAMALAR

EDİTÖR
Dr. Ali ÜNAL

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Türk Sağlık Sistemi

Tarihsel Süreç - Hizmet Sunumu - Uygulamalar

Yayın Yönetmeni: Gülşen DEMİRCİ

Editör: Ali ÜNAL

Kapak ve Grafik Tasarım: İrem Nur ACAR

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

1.Baskı: 2022, Ankara

2.Baskı: Eylül 2025, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-25-7

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Baskı: Dedemat Matbaacılık

Sertifika No: 70086

Melih Gökçek Bulvarı 1447 Cadde No: 37

İvedik Organize Sanayi Yenimahalle-Ankara

Tel: 0507 932 59 30

Dağıtım: Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Instagram: [kitabevisiyasal](https://www.instagram.com/kitabevisiyasal)

X: [kitabevisiyasal](https://www.x.com/kitabevisiyasal)

TÜRK SAĞLIK SİSTEMİ

TARİHSEL SÜREÇ - HİZMET SUNUMU -
UYGULAMALAR

Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde durulacak ulusal sorunumuzdur; çünkü Cumhuriyet; düşünsel, bilimsel ve bedensel bakımlardan güçlü ve yüksek düzeyli koruyucular ister.

Mustafa Kemal ATATÜRK

*Elif Zeynep'e
Cemre Leyla'ya ve
Zehra'ya*

Eylül 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SAĞLIK HİZMETLERİ.....	13
Deniz Tugay ARSLAN - Gözde YEŞİLAYDIN	
İKİNCİ BÖLÜM 1920-1938 DÖNEMİ & 1938-1960 DÖNEMİ SAĞLIK HİZMETLERİ & MİLLİ SAĞLIK PLANI.....	41
Ümit ÇIRAKLI	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 1960 - 1980 DÖNEMİ SAĞLIK HİZMETLERİ & SAĞLIK HİZMETLERİNİN SOSYALLEŞTİRİLMESİ	57
Şükrü Anıl TOYGAR	
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 1980 – 2000 DÖNEMİ SAĞLIK HİZMETLERİ.....	91
Ali ÜNAL	
BEŞİNCİ BÖLÜM 2000 YILI SONRASI SAĞLIK HİZMETLERİ & SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI.....	123
Serap DURUKAN KÖSE	
ALTINCI BÖLÜM TÜRKİYE’DE KAMU HASTANELERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	149
Sabahattin TEKİNGÜNDÜZ - Fatih KOCAOĞLU	
YEDİNCİ BÖLÜM KORUYUCU SAĞLIK HİZMETLERİ & AİLE HEKİMLİĞİ.....	171
Ece UĞURLUOĞLU ALDOĞAN - Gökçen ÇELİKER	
SEKİZİNCİ BÖLÜM TEDAVİ EDİVİ SAĞLIK HİZMETLERİ	191
Nurcan COŞKUN US	
DOKUZUNCU BÖLÜM SAĞLIĞIN GELİŞTİRİLMESİ & REHABİLİTASYON HİZMETLERİ & SAĞLIK EĞİTİMİ.....	203
Ramazan KIRAÇ - Fatma ÇİFTÇİ KIRAÇ	
ONUNCU BÖLÜM AĞIZ VE DİŞ SAĞLIĞI HİZMETLERİ	219
Yasemin AKBULUT - Gamze KUTLU - Fatih DURUR	
ON BİRİNCİ BÖLÜM ACİL SAĞLIK HİZMETLERİ	245
Hatice ULUSOY - Ömer Faruk DUMLU	
ON İKİNCİ BÖLÜM SAĞLIK BAKANLIĞI TEŞKİLATI.....	273
Ali ÜNAL - Nurcan COŞKUN US	

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ & GENEL SAĞLIK SİGORTASI.....	299
Tuncay KÖSE	
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM SAĞLIK HARCAMALARI VE FİNANSMANI.....	335
Ela HİÇYORULMAZ	
ON BEŞİNCİ BÖLÜM KAMU ÖZEL ORTAKLIĞI & ŞEHİR HASTANELERİ.....	359
Ali ÜNAL - İbrahim DOĞAN	
ON ALTINCI BÖLÜM SAĞLIK HİZMETLERİ SUNUMUNDA ÖZEL SEKTÖR.....	399
Aysu ZEKİOĞLU	
ON YEDİNCİ BÖLÜM SAĞLIK İNSAN GÜCÜ	423
Gülsün ERİĞÜÇ - Nursel TUNCER ALP	
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM SAĞLIK HİZMETLERİNİN SUNUMUNDA DIŞ KAYNAKLARDAN YARARLANMA.....	455
Çağdaş Erkan AKYÜREK	
ON DOKUZUNCU BÖLÜM TÜRKİYE’DE SAĞLIK HİZMETLERİNDE KALİTE ve AKREDİTASYON ile PERFORMANS UYGULAMALARI.....	495
Demet GÖKMEN KAVAK - Afsun EZEL ESATOĞLU	
YİRMİNCİ BÖLÜM SAĞLIK TURİZMİ.....	527
Ekrem SEVİM	
YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM SAĞLIK TEKNOLOJİSİ KULLANIMI.....	559
Hilal DEMİRHAN - Ramazan ERDEM	

ÖNSÖZ

Türk Sağlık Sistemi'nde Cumhuriyet'in kuruluşundan beri çok kez yapılanma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan kısıtlılıklara rağmen Mustafa Kemal ATATÜRK'ün önderliğinde günümüz sağlık sisteminin temelini atıldığı, çağdaş gerekliliklere uygun planlı sağlık hizmeti sunumunu hedefleyen yapılanma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan darbeler nedeniyle Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ortamın da etkisiyle reform çalışmaları sekteye uğramış, hedeflenen sağlık sistemine ulaşılamamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlık sistemine birçok alanda değişim yaşanmıştır.

Türk Sağlık Sistemi'nin kapsamlı bir şekilde ele alındığı bu kitabın 2. baskısında, Türklerde İslamiyet öncesi dönemde ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde sağlık hizmetleri sunumu, Cumhuriyet döneminde sağlık sisteminin kuruluşu ile hizmet sunumu ve Sağlıkta Dönüşüm Programı da dahil tüm tarihsel süreç ele alınmıştır. Gözden geçirilen ve güncellenen yeni baskıda mevcut konular okuyuculara, araştırmacılara ve akademisyenlere kaynak olacak şekilde daha nitelikli hale getirilmiştir.

Kitabın hazırlanmasında, tasarımında ve yazımında bilgilerini paylaşarak daha iyi bir eser oluşturabilmem için yönlendiren, yazar olarak katılan, emekleri ve bilgilerini sunan akademisyenlere, meslektaşlarıma sağladıkları kıymetli katkıları için teşekkür borçluyum.

Kitabın hazırlanmasında ve basımında emek veren, desteklerini esirgemeyen Sayın Ünal SEVİNDİK'e ve Siyasal Kitabevi çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Hayatımın her anında oldukları gibi kitabın hazırlık sürecinde de yanımda olan, varlıklarıyla güzellikler katan canım kızlarım Elif Zeynep ve Cemre Leyla ile Eşim Zehra'ya minnettarım.

Türk Sağlık Sistemi kitabının bilime katkı sağlayacak bir eser olmasını dilerim.

Dr. Ali ÜNAL

Eylül 2025

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Deniz Tugay ARSLAN*

Gözde YEŞİLAYDIN**

GİRİŞ

Diğer bilim alanlarında olduğu gibi tıp alanında da her ülkenin ayrı bir tıp tarihi olmakla birlikte birçok yönden birbirleriyle etkilenecek oluşmuş ortak bir tıp tarihi vardır. Toplumlar farklı ihtiyaç ve amaçlarla sağlık hizmeti sunumu için yola çıkmış olsalar dahi ortak doğruları buldukça benzer yönde ilerlemeye devam etmişlerdir. Önceleri hastalıkların sebebi kötü ruhlar olarak görülmüştür. Toplumlar arasındaki farklılıklar ise bu kötü ruhların insanın içinden atılmasında uygulanan farklı yöntemlerden gelmektedir. Türk toplumu ise ilkel zamanlardan başlamak üzere hastalıkların tedavisinde pragmatik yöntemleri ön plana çıkarmıştır (Ertunç, 2019: 33).

Sağlık sistemleri toplumların kendilerine özgü şartları doğrultusunda şekillenmektedir. İslamiyet öncesi dönemde Türk toplumlarında sağlık hizmetleri büyüsel veya ampirik olmak üzere iki farklı tıp anlayışı çerçevesinde sunulmuştur. Kurumsal bir sağlık hizmetinden bu dönemde tam olarak bahsetmek mümkün değildir. Türklerin yerleşik hayata geçmesi ve İslamiyet'in kabulü ile toplumun yaşam şeklinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Uygarlıkların varlıklarını sürdürebilmeleri için ticaretin gelişmesine ve ticaretin gelişebilmesi için de toplum sağlığının korunması ihtiyacı doğmuştur (Bayat, 2016: 237).

Türklerde İslami dönemde Orta-Asya'da ilk hastane Karahanlılar döneminde kurulmuştur. Bununla beraber 11. yüzyıl itibarıyla Türk devletlerinin kurulduğu bölgelerde çeşitli sosyal merkezler yükselmeye başlamıştır. Bu kapsamda Selçuklular sürekliliklerini sağlamak için yerleştikleri bölgelerde sosyal hizmet kurumları kurmaya başlamıştır. Bu amaçla mabet, medrese, mektep, imaret,

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, d.tugayarslan@gmail.com

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, gterekli@gmail.com

zaviye, kütüphane ve darüşşifalar gibi vakıf kurumları toplumun hizmetine sunulmuştur. Vakıflar tarafından finanse edilen ve toplumun tamamına sağlık hizmeti sunan darüşşifalar Türk toplumlarından sosyal devlet anlayışının bir tür öncüsü olarak dikkat çekmektedir (Çelik, 2017).

Selçuklular döneminde sağlık hizmeti sunumunun temelini oluşturan vakıf kültürünün daha sonraları Osmanlı ve cumhuriyet dönemi sağlık sistemi üzerinde etkisinin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Türk sağlık sisteminin gelişimini kavrayabilmek adına bu bölümde öncelikle İslamiyet öncesi sağlık hizmetleri, sonrasında Selçuklu ve Osmanlı dönemi sağlık hizmetlerinin sunumu ve organizasyonu açıklanmıştır.

1.İSLAMİYET ÖNCESİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Birbirinden ayrı Türk toplulukları, farklı gelişme yolları izlediklerinden, Türk tarihini ve kültürünü belli bir zaman kesitinde ve coğrafyada bütün olarak değerlendirmek zordur. Türk tarihi dendiğinde, tek bir topluluğun belli bir bölgedeki tarihi anlaşılmamalıdır. Türk tarihi, Türk adını taşıyan ve farklı adlarla anılan Türk topluluklarının, farklı bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Türk toplumları siyasi, sosyal ve kültürel bakımdan birbirinden ayrılmıştır. Geniş bir coğrafyada uzun yıllar boyunca farklı kültür ve medeniyetlerle ilişkisi sonucu, Türk kültürü zengin bir birikime sahip olmuştur (Bayat, 2002: 808).

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da sağlık hizmet çerçevesinde tıp iki şekilde gelişmiştir: Büyüsel (majik) ve ampirik (maddi). Büyüsel yöntemde hastalık yabancı bir gücün, şeytanın, kötü ruhun işi olarak görülür. Büyücünün görevi bunu vücuttan atmaktır. Çoğu hastalık kendiliğinden iyileştiğinden büyüünün başarılı olma ihtimali yüksektir. Önceki istatistiklere bakarak risk analizi yapan hastalar her ihtimale karşı büyücüye gitmenin faydalı olduğu sonucuna varır. Türk toplumu pragmatik yapıya sahip olduğu için büyüsel tedavi yöntemlerinin yanı sıra doğal tedavi yöntemleri de kullanılmıştır. Ampirik yöntemler ise daha akılcıdır. Ateşlenince kar sürmek, üşüyünce soba yakmak, buhar banyosu, ağrı için afyon ve buhar banyosu ampirik yöntemlere örnek olarak gösterilebilir (Ertunç, 2019: 39).

Büyüsel tıbbi anlayış, kam (şaman) ve baksı denilen Şamanizm'in büyüsel tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü hekimler tarafından yürütülmüştür. Maddi tıbbi anlayış ise, otaçı, emci ve atasagun denilen hekimler tarafından droglarla ve diğer maddi tedavi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen tıbbi hizmet anlayışıdır (Bayat, 2002: 809). İslamiyet öncesi Türk toplumlarında

sağlık hizmetleri kamlar/şamanlar ile otacılar/hekimler tarafından ortak olarak sunulmuştur. Kamlar büyüsel işlemlerle daha çok ruhsal sorunların tedavisinde görev almıştır. Otacılar ise, bitki ve maden kaynaklı ilaçları kullanmıştır (Bayat, 2016: 241).

1.1.Büyüsel İşlemlerle Sağlık Hizmeti

Şamanizm, çok eski dönemlerden beri, dünyanın farklı toplumlarında bazı farklılıklarla süregelmiştir. İslam öncesi dönemde kendi özgü tarzıyla bu inancı yaşayan Türk topluluklarında, sağlık ve hastalığın tabiattaki iyi ve kötü ruhlar arasındaki dengeye bağlı olduğuna inanılmıştır. Bu kapsamda ruhlar ile kişi arasındaki aracılık özel yeteneğe sahip kamlar tarafından yapılmıştır (Bayat, 2016: 239).

Osta Asya'da yaşayan ve hayvancılıkla geçinen konar göçer toplumlarda, olağan üstü durumlarda doğa üstü güçlere başvurma ihtiyacına kamlar cevap vermiştir. Topluluğun kendi içinde çözemediği sorunlar insanların ve hayvanların hastalığı, kuraklık, dış saldırılar, doğal afetler vb. olarak belirlenmiştir. Topluluk bu tarz doğa üstü güce ihtiyaç duyulduğu zamanlarda kamin yardımına başvurmuştur. Ritüellerle söz konusu işlevi kendi araçları ile yerine getiren kam, "öte alem" de yaptıklarını ve karşılaştıklarını, aldığı bilgileri toplulukla paylaşır. Diğer bir deyişle kehaneti dile getirir, sorunun çözümü için "öte alemde" aldığı önerileri aktarır. Baş edilemeyen durum olarak özellikle en sık rastlanan hastalıkla ilgili tanı yerine geçecek yorumu bildirir. Tanı sonrasında kam tarafından sorunun çözümü için yöntem geliştirilir (Klimkent, 2009).

İslam öncesi Türk tıbbını majik ve maddi olarak ayırmak bazı durumlarda yanılgıya sebep olabilmektedir. Büyünün nerede bitip maddi tıbbın nerede başladığını kesin çizgilerle ayırmak zordur. Birçok majik işlem maddi araçlarla, bitkisel, hayvansal ve cansız nesnelerle yapılmaktadır. İslam öncesi Türk toplumlarında hasta tedavisinde yer alan farklı majik tedavi işlemleri aşağıda kısaca açıklanmıştır (Bayat, 2016: 238-244):

- **Kamlar ve Baksılar:** Kamlar, doğaüstü güçler tarafından seçildiklerine inanılan, toplumdan uzak ve içe dönük olarak yaşayan, kolayca tran-sa geçen ve özel yetenekleri sayesinde insan ile ruhlar alemi arasında aracılık ettiği düşünülen özel kişilerdir. Temelde telkine dayalı tedavi seansları gerçekleştirmişlerdir. Baksı ise, teşhis ve tedavi için fal bakan, müzikle, büyüsel işlemlerle hekimlik icra eden kişilerdir.

- **Atalar Kültü:** Hastalıkların tedavi edilmesi için ecdadın ruhlarından medet umulmuştur. Örneğin Korkut Ata'nın kabrini ziyaret edenlerin hastalıklarından kurtulduğuna inanılması Şamanizm'in kalıntısı olarak günümüze kadar gelmiştir. İslamiyetin kabulü ile atalar kültü müslümanlaşarak evliya kültüne dönmüş ve günümüzde yaygın olarak rastlanan türbe ve yatırlara başvurma şeklini almıştır.
- **Yer-Su Kültü:** Kötü ruhların dışında, iyilikçi yer-su ruhları memnun edilmediği ve kendilerine yeteri kadar kurban sunulmadığı zaman da hastalıkların ortaya çıktığına inanılmıştır. Hastalıkların tedavileri, ruhların toplandığı kutsal yerler olarak bilinen dağ zirvelerinde gerçekleştirilmiştir. Akarsu ve göl gibi doğal oluşumlar doğa üstü güçlere sahip olduğundan tıbbi amaçla kullanılmıştır. Örneğin kaynak suyu içildiğinde kısırlığın tedavi edildiğine inanılmıştır.
- **Alazlama:** Kötü ruhların ateşle temizleneceğine inanılmıştır. Ateş tanrısı adına yakılan kutsal ateşlerin kalıntıları olduğu düşüncesiyle, yeni doğum yapan kadınları ve çocuklarını kötü ruhtan korumak veya tedavi etmek için, yağlı bir paçavra tutuşturulup hastanın etrafından dolaştırılarak alazlama işlemi gerçekleştirilirdi.
- **Göçürme:** Hastalığın başka bir canlıya aktarılmasıdır. Kurban edilen hayvana hastalığın aktarılması ile iyileşileceğine inanılmıştır.
- **Fal Bakma:** Fal bakarak bir kişinin geleceğini görerek hasta olup olmayacağını belirleneceğine inanılmıştır. Hayvan organları, taş, nohut veya koyun dışkısı gibi olgular fal bakma işleminde kullanılmıştır.
- **Kurşun Dökme:** Hastalıkları uzaklaştırmak amacıyla yapılmıştır. Saadet unsurunu geri getirmek için yapılan büyüsel bir işlemdir.
- **Uçuklama:** Eski Türk toplumunda uçguk denilen bir ruhun, ağız ve çevresindeki yemek artıklarını yediğine ve gezindiği yerlerde kabarcıklar oluşturduğuna inanılmıştır. Tedavi için, tutuşturulan paçavra hastanın başı üstünde çevrilip ocağa atılması veya uçuğa dokundurulan ekmek parçalarının köpeğe yedirilmesi gibi yöntemler kullanılmıştır.
- **Arbav:** Yılan veya diğer zehirli hayvanların ısırmasıyla gerçekleşen zehirlenmeler abavcı tarafından büyü veya dağlama gibi ampirik metotlarla tedavi edilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde rastlanılan geleneksel tedavi yöntemlerinin zaman, coğrafya, din ve kültür gibi değişkenlere bağlı olarak değişebileceği düşünülse de, bazı tedavi yöntemlerinin farklılaşmadan sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Hastalık

kavramı geleneksel yöntemler doğrultusunda kötü ruhların insan bedenini ele geçirmesi olarak tanımlanması ve tedavi yöntemlerinin hastalığı bir başka nesneye aktarılmasına odaklanmasını bu durumun bir göstergesidir. Sağaltım işlemi şamanların görevlerinin bir bölümünü oluşturduğundan Şamanizm tıp tarihinin ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. Halk hekimliği kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları dikkate alındığında, Şamanizm'in farklı uygulamalarıyla günümüzde hayatın içinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Demir, 2015).

1.2.Maddi İşlemlerle Sağlık Hizmeti

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında otacı, hekim anlamında kullanılmıştır. Ot kelimesi eski Türkçe'de bitki, ilaç, zehir ve kendiliğinden yetişen bitki olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla bu malzemeleri kullanarak ilaç yapan ve tedavi işlemini gerçekleştiren kişiye otacı denmiştir. Otaçı dışında Emçi de hekim anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçe'de em kelimesi ilaç anlamında kullanılmıştır. Bundan yola çıkarak ilaç yapan kişiye emçi denmiştir. İlaç vasıtasıyla insanları tedavi eden emçi de hekim anlamında kullanılmıştır. Bunlara ek olarak eski Türkçe'de eczacı anlamında ise idişçi kelimesi kullanılmıştır (Altınbaş, 2018).

Bitkilerle tedavi majik tedaviler kadar eski olmasına rağmen, Türk toplumlarında bu uygulamayı yapan hekimler geç ortaya çıkmıştır. Bu durumun sebebi, Türklerin göçebe bir yaşam sürmesi ve Uygurlardan önceki dönemlere ait yazılı belgelerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kutadgu Bilik, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü ve Divan-ı Lügati't-Türk'teki tıpla ilgili kelimelere bakarak, Uygurlardan itibaren İslam öncesi Orta Asya Türk tıbbının gelişmiş olduğu söylenebilir. Divan-ı Lügati't-Türk'te anatomi, fizyoloji, semptomlar, hastalıklar, araç gereç ve ilaçlarla ilgili birçok kelime bulunmaktadır. Bunların çoğunun ise Türkçe olması, İslamiyet öncesi Türklerde hastalıkların bir kısmının bilindiği ve bu hastalıkların bitkilerle tedavi edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Bayat, 2016: 245).

Otaçı ve emçi olarak adlandırılan hekimler, kamların aksine bitki, hayvan ve maden kökenli ilaçlar kullanarak hastalarını tedavi etmişlerdir. Uygurlar tedavide basit ve kompoze ilaçlar kullanmışlardır. İlaçlar merhem, hap, toz, kül ve damla şeklinde hazırlanmıştır. Hazırlanan ilcalar, çan, süngük, mercimek, bıçak ucu, çanak, kaşık ve arpa gibi miktarlar günün belli saatlerinde hastalara verilmiştir. İlaçların hazırlanmasında yardımcı madde olarak et, suyu, bal, prinç suyu, şarap, tereyağı, yoğurt, keçi sütü ve eşek sütü kullanılmıştır (Sarı, 2017: 38). İlaçlara ek olarak masaj, kırık-çıkıkçılık, dağlama, moksa ve muhtemelen

doğuda Çinliler tarafından öğretilen akupunktur uygulanmıştır (Altıntaş, 1986: 85).

İslamiyet öncesi maddi Türk tıbbına ilişkin bilgiler çoğunlukla Uygur tıbbi metinlerinden öğrenilmiştir. Uygurlarda maddi tedavi yöntemleri birçok hastalığın tedavisi için reçeteler oluşturulmuştur. Baş ağrısı, saç kepeklenmesi, göz hastalıkları, kulak ve burun hastalıkları, ağız hastalıkları, diş hastalıkları, boyun hastalıkları, ses kaybı, solunum bozuklukları, göğüs ve kalp hastalıkları, genel vücut ağrıları, eklem çıkıkları ve burkulmaları, akıl hastalıkları, kadın hastalıkları, cinsel organ hastalıkları ve kısırlık için oluşturulan reçeteler örnek olarak gösterilebilir (Bayat, 2016: 246).

Budizm’de M.Ö III. yüzyıldan itibaren hayrat (buyan) olarak inşa edilen vihara denilen külliyeler, hekimlik eğitimin ve uygulamalarının yapıldığı yerler olmuştur. Söz konusu yerlerde hastaların tedavileri gerçekleştirilmiştir. Uygur beylerinin hatunları tarafından kurulan hayratlarda, eğitim imkânı, hastane ve yolcular ile yoksullar için barınak imkânı sunulmuştur. Türklerin, Batı ve Doğu Türkistan’da, Horasan ve Kuzeybatı Hindistan’da kurdukları Budist manastırları, farklı bilim alanlarının yanı sıra tıp eğitiminin de yapıldığı tıp okulu ve hastane niteliğini de taşımışlardır (Sarı, 2017: 37).

2.İSLAMİYET DÖNEMİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Tıp tarihi incelendiğinde, başlangıcın Babil, Asur ve Mısır’a, evriminin de Yunan ve Roma’ya uzandığı görülmektedir. Tıp tarihinin gelişiminin doğuda Cundişapur, Suriye ve Bağdat’ta; batıda ise Fas ve İspanya’ya kadar dayandığı bilinmektedir. İslam tıbbının serpilip geliştiği farklı coğrafyalardaki kaynaklardan anlaşılmaktadır. Tıbbın gelişme seyri içinde Türk toplumlarının oldukça önemli bir rol oynadıkları ise görülmemektedir. Ancak İslamiyet’in kabulünden sonra Türklerin sağlık alanında önemli aşamalar kaydettiği bilinmektedir (Said, 1988).

İslamiyet’in kabulünden sonra kurulan Karahanlılar (840-1212), Tolunoğulları (875-905), Abbasi hâkimiyeti altında varlığını sürdüren Türk devletleri, Büyük Selçuklu devleti, ve parçalanmasıyla ortaya çıkan küçük devletler Abbasi-Arap-İslam medeniyeti içerisinde yer edinmiştir. Osmanlı dönemiyle birlikte, İslam medeniyetinde Türk unsuru ve etkisi artış göstermiştir. Bu doğrultuda Türk tıbbı İslam medeniyeti dahilinde ele alınmıştır. Dolayısıyla bu bölümde İslamiyet dönemi sağlık hizmetleri, tıp tarihinde önemli izler bırakmış ve sağlık alanındaki uygulamalarının cumhuriyet döneminde de yansımaları görülen Selçuklu ve Osmanlı dönemi başlıklarıyla açıklanmıştır (Bayat, 2016: 261).

2.1.Selçuklu Dönemi Sağlık Hizmetleri

Büyük Selçuklu Devletinin 1092 yılında dağılmasıyla kurulan dört devletten biri Anadolu Selçukluları olmuştur. Osmanlı Devleti kurulana kadar Anadolu'da egemen olan son devlet olduğu için Anadolu Selçuklu Devleti dönemindeki sağlık hizmetlerinin yapısı sonraki dönemlerdeki sağlık hizmeti faaliyetleri üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Türklerde, Anadolu Selçukluları dönemine kadar planlı bir sağlık sisteminden bahsetmek oldukça zordur. Anadolu Selçuklu Devleti'nden itibaren ortaya çıkan ve giderek güçlenen bir sağlık yapılanması dikkat çekmektedir (Beylik, Kayral, & Çıraklı, 2015). Anadolu Selçuklularında sultanlar, hem tebaasının ihtiyaçlarını gidermek hem de ülkedeki ticaret hayatını sürdürebilmek için, Anadolu genelinde sağlık kurumlarına önem vermişlerdir (Kemaloğlu, 2014).

Selçuklu döneminde toplumun ihtiyaç duyduğu eğitim, din ve sağlık gibi kamusal hizmetler vakıflar aracılığı ile sunulmuştur. Selçuklu sağlık sisteminin temelinde vakıflar tarafından finanse edilen darüşşifalar yer almıştır. Geçmişte çok eskilere dayanan vakıf sistemi, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir yardımlaşma derneği olarak görev almıştır. Sümerlerden günümüze kadar vakıflar, halk arasında bir dayanışma modeli olmuştur. Bu model, her devlette farklı bir şekilde, sisteme yerleştirilmiş ve toplumun hizmetine sunulmuştur (Atçeken ve Bedirhan, 2016: 185).

2.2.1.Selçuklu Döneminde Hastaneler (Darüşşifalar)

Selçuklularda tıbbın toplumsal boyutuna ve halk sağlığına özel bir önem verilmiş ve kurumsal yapılanma ön plana çıkmıştır. Bu sebepten egemenlikleri altında altındaki hemen her yerde sağlık kurumları, darüşşifalar kurulmuştur. Alparslan tarafından ilk olarak Nişabur'da, Malikşah Bağdat'ta, vezir Ahmed Kaşi tarafından Kaşan, Ebher, Zencan, Gence ve Eran'da hastaneler inşa edilmiştir. İslam dünyasında devlet tarafından tesis edilen ilk resmi üniversite statüsündeki medreseler ve tıp eğitiminin yapıldığı klinik ve tıp fakültesi niteliğindeki ilk hastaneler Selçuklular Dönemi'nde inşa edilmiş ve bu yapılardan bazıları günümüze kadar ayakta kalmıştır. Bilim tarihinde Karahan, Gazne ve Selçuk Türklerinin 11. yüzyılda medrese adı altında kurdukları devlet üniversitelerinin etkisi büyük olmuştur. Büyük Selçukluların 1067'de Bağdat'ta kurdukları Nizamiye Medresesi bazı bilim tarihçilerine göre dünyanın en eski devlet üniversitesidir (Keskinbora, 2018: 3).

Selçuklu döneminde kurumsal sağlık hizmetleri vakıflar eli ile yürütülen darüşşifalar aracılığıyla sağlanmıştır (Beylik, Kayral, & Çıraklı, 2015). Selçuklu döneminde sağlık kurumları için farklı isimler kullanılmıştır. Şifahane, maristan, bimaristan, darüsihha, darülafiye, darütıp, darülmerza, şifaiye, bimarhane ve tımarhane olarak adlandırılan darüşşifalar vakıf kültürü için eğitim, gıda, barınma hizmeti veren başlıca sosyal yardım kurumlarından birisidir (Çelik, 2017). Selçuklular dönemindeki bu sağlık kurumları özellikle Büyük Selçuklular dönemindeki darüşşifalar örnek alınarak yapılmıştır. Büyük Selçuklular da Cundişapur ve Bağdat gibi önemli kültür merkezlerindeki hastaneleri örnek almıştır (Keskinbora, 2018: 4). Selçuklular tarafından tesis edilen darüşşifalar, özellikle Anadolu'daki örnekleriyle, uzun süreler boyunca amaçları doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Toplumun sağlık gereksinimlerinin karşılanması için tesis edilen kuruluşlar, varlıklarını vakıfları ile korumuş ve sürdürmüştür (Acıduman, 2010; Atçeken ve Bedirhan, 2016: 226).

Farklı isimlerle de ifade edilebilen darüşşifalar kendi aralarında üçe ayrılmaktadır (Kemaloğlu, 2014):

- **Kervansaray darüşşifaları:** Anadolu Selçuklu Devleti döneminde kurulan kervansaraylarda hastalanan yolcular ve tacirler için darüşşifalar kurulmuştur.
- **Seyyar darüşşifalar:** Melikşah'ın ordusunda hekimlerle hastaların taşınması için 100 veya duruma göre 200 deve ile taşınabilen seyyar hastane kurulmuştur.
- **Saray darüşşifaları:** Saray mensuplarına ve muhafızlarına sağlık hizmeti sunmak için saray içerisinde darüşşifalar kurulmuştur.

On üçüncü yüzyılda Konya, Kayseri, Tokat, Sivas, Çankırı, Amasya, Erzurum, Erzincan gibi birçok Selçuklu şehrinde darüşşifalar inşa edilerek sağlık hizmetleri kurumsallaşmaya başlamıştır. Söz konusu sağlık kurumlarının bazılarının yanında tıp medresesinin de bulunması hizmet verecek hekimin de yetiştirilmesini sağlamıştır. Bu sayede halk sağlığı hizmetiyle beraber tıp eğitimi de verilmiştir. Söz konusu sağlık kurumlarının ve tıp okullarının giderlerini karşılayacak vakıflarının olması sağlık hizmetinin devamlılığını sağlamıştır (Çelik, 2017).

Anadolu Selçuklu Devlerinde ilk kurulan darüşşifa Gevher Nesibe Şifahanesi olmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından, tüberkülozdan vefat eden kız kardeşi Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine içerisinde bir de tıp medresesi olacak şekilde 1206'da inşa edilmiştir. Anadolu sınırları içerisinde inşa edilen Gevher Nesibe Şifahanesi Türkiye'deki ilk tıp fakültesi olması bakımından Türk tıp tarihinin en önemli medreselerinden biri olmuştur. Hem hastane hem de